

Е. Є. Манівлець

ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Забезпечення прав і законних інтересів особи є одним із центральних завдань держави. Особливого сенсу воно набуває у галузі кримінального судочинства, що обумовлено специфікою діяльності з розслідування і розв'язання кримінальних справ, яка пов'язана з можливістю застосування до громадян гострих примусових заходів, у тому числі взяття під варту, обшуків, засобів кримінального покарання. Вирішення завдань кримінального судочинства можливо в умовах режиму законності, якому притаманне не тільки проголошення, але й забезпечення прав і свобод громадян. Розв'язання цієї проблеми знаходить своє відображення в роботах багатьох процесуалістів: Н. Я. Калашнікової, М. О. Ковальова, Е. Ф. Куцовой, В. Маринів, А. Мінюкова, В. Тертишника, В. Трофименко, А. Р. Туманянц, В. Є. Юрченка, але гострі кути в ній все ж таки залишаються.

Метою роботи є теоретичне дослідження процесуального механізму забезпечення конституційних прав та свобод особи під час провадження досудового розслідування, виявлення прогалин у правовому регулюванні в даній сфері з урахуванням вимог Конституції України, динаміки розвитку законодавства і досягнень кримінально-процесуальної науки, визначення шляхів їх усунення.

Кримінальне судочинство є тією сферою юридичної діяльності, в якій права, свободи і законні інтереси особи зачіпаються найсуттєвіше. Відзначимо, що внаслідок нестачі достовірної інформації багато процесуальних рішень досудового розслідування, особливо на його початковому етапі, ґрунтуються на імовірнісних даних, що створює реальну загрозу порушення, необґрунтованого обмеження прав і основних свобод особи. Особливої **актуальності** питання про забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу та інших осіб під час прийняття процесуальних і тактичних рішень особою, що провадить розслідування у кримінальній справі, набуває у зв'язку з реформуванням вітчизняного кримінально-процесуального законодавства.

У літературі наголошується, що вся процедура розслідування і її регламентація – це конкуренція прав і інтересів потерпілих і злочинців, інтересів особи і суспільства: будь-яке положення (правило) процедури розслідування, будь-яка міра, що застосовується в процесі кримінального судочинства або захищає інтереси потерпілого і тоді обмежує права того, хто притягається до відповіда-

льності, або забезпечує захист (збільшує його ступінь) прав винного і відповідно зменшує міру захисту прав і інтересів потерпілого від злочину, інтересів суспільства [1, с. 301]. У той же час не можна не погодитися з тим, що права обвинуваченого є певною соціальною цінністю, благом. Вони служать забезпеченню законних інтересів особи (обвинуваченого) і сприяють суспільству в його боротьбі із злочинністю, яка може бути успішною за умови недопущення засудження невинних і справедливого, відповідно до закону, рішення питання про відповідальність винних [2, с. 17]. Те ж можна сказати і відносно забезпечення прав і інтересів інших учасників процесу. Уявляється, що використання учасниками процесу своїх процесуальних прав, реалізація відповідних процесуальних гарантій додатково дисциплінує правозастосувателя, сприяє усуненню свавілля, суб'єктивізму під час прийняття рішень. Однією з причин прийняття незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень, що порушують права особи і завдають шкоди інтересам, що охороняються, є недостатність процесуальних гарантій, відсутність відпрацьованого механізму їх реалізації. Необхідно знайти оптимальне співвідношення між інтересами розкриття і розслідування злочинів і інтересами забезпечення прав і свобод осіб, що беруть участь в кримінальному судочинстві.

Кримінально-процесуальний закон чітко визначає пріоритети в цій сфері. У Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК) проголошується, що захист прав і законних інтересів осіб і організацій, що потерпіли від злочинів, захист особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод становить основне призначення кримінального судочинства. При цьому кримінальне переслідування і призначення винним справедливого покарання в тій же мірі відповідають призначенню кримінального судочинства, що і відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація кожного, хто необґрунтовано піддався кримінальному переслідуванню. Забезпеченню законності і обґрунтованості рішень досудового розслідування, захисту прав і інтересів учасників процесу, а також інших осіб, що не є його безпосередніми учасниками і не наділені внаслідок цього певним процесуальним статусом, чий права і інтереси так чи інакше зачіпають схвалювані в ході досудового розслідування рішення, служить система правових (процесуальних) гарантій.

Під гарантіями в кримінальному процесі розуміються встановлені законом засоби і способи, що сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи. При цьому підкреслюється, що процесуальні гарантії не можуть бути зведені до єдиного процесуального засобу і виступають у вигляді цілісної системи [2, с. 17].

На наш погляд, можна виділити наступні напрями діяльності в рамках забезпечення (гарантування) прав і інтересів осіб, що беруть участь в досудовому провадженні:

- 1) створення умов, необхідних для реалізації прав і інтересів осіб;
- 2) охорона прав і інтересів осіб;
- 3) відшкодування шкоди, заподіяної порушенням прав і інтересів названих осіб.

Вказаним напрямом відповідають різні види кримінально-процесуальних гарантій.

За суб'єктом ініціативи процесуальні гарантії поділяються на дві групи:

1) гарантії, що стосуються порядку процесуальної діяльності слідчого, а також прокурора і суду у зв'язку із здійсненням останніми в ході досудового провадження у справі певних наглядових і контрольних функцій (процесуальні права і обов'язки, вимоги процесуальної форми, відповідні правові санкції тощо);

2) процесуальні гарантії, що виступають у вигляді засобів захисту права (інтересу), надані законом заінтересованим особам, їх захисникам, представникам і використовуваними ними за власною ініціативою з дотриманням встановленого порядку (право на оскарження дій і рішень слідчого, право заявити відводи заінтересованій особі, право заперечувати (не давати згоду) на ухвалення певних процесуальних рішень, право на відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями і рішеннями посадовців тощо).

Процесуальні гарантії можна також класифікувати на загальні (обов'язок слідчого обґрунтувати, мотивувати схвалюване рішення, дотримуватися встановлених законом вимог до форми і змісту рішення тощо) і спеціальні, спрямовані на забезпечення прав окремих учасників процесу, прав і інтересів осіб на рівні конкретного правовідношення, під час провадження певних процесуальних дій і прийняття конкретних процесуальних рішень.

За сферою дії виділяються процесуальні гарантії прав і інтересів осіб, що беруть участь в справі, під час прийняття основних процесуальних рішень (про порушення кримінальної справи, закриття провадження у справі тощо), під час проведення окремих слідчих дій, застосування заходів процесуального примусу тощо.

КПК містить низку положень щодо забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу, а також інших заінтересованих осіб під час прийняття слідчим, особою, що здійснює розслідування, процесуальних рішень. Розглянемо деякі найбільш істотні в цьому відношенні положення закону.

Відповідно до кримінально-процесуального законодавства постанови суду, ухвали судді, прокурора, слідчого і дізнавача повинні бути законними, обґрунтованими і мотивованими.

Практичне застосування принцип законності знаходить у встановленій Кодексом забороні на використання доказів, одержаних з порушенням закону. Недопустимі докази не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу обвинувачення, а також використовуватися для доведення будь-якої з обставин, передбачених ст. 64 КПК.

Правило про допустимість доказів виступає важливою гарантією прав і інтересів учасників кримінального судочинства. Разом з тим уявляється, що діюча редакція ст. 64 КПК потребує зміни. Передусім, в законі не визначений чітко порядок прийняття рішення про недопустимість доказу. На наш погляд, дане рішення повинне оформлятися письмово у вигляді спеціальної постанови прокурора, слідчого, дізнавача, що містить вказівку на обставини, через які доказ слід визнати недопустимим, наслідки такого визнання і порядок оскарження рішення. Крім того, кримінально-процесуальне законодавство необґрунтовано обмежує право інших осіб (крім підозрюваного і обвинуваченого), зокрема потерпілого, цивільного позивача і їх представників, клопотати про визнання доказу неприпустимим. З урахуванням викладеного пропонуємо внести доповнення у кримінально-процесуальне законодавство і викласти статтю у такій редакції:

«Прокурор, слідчий, дізнавач мають право визнати доказ недопустимим за власною ініціативою або за клопотанням однієї із сторін, про що виноситься відповідна постанова. У постанові вказуються обставини, через які доказ слід вважати недопустимим. Дана постанова може бути оскаржена в порядку, встановленому чинним Кодексом».

Вимога законності відноситься в рівній мірі до всіх рішень (як основних, підсумкових, так і поточних, функціональних), що приймаються в ході провадження у кримінальній справі. Законність процесуальних рішень досудового розслідування передбачає дотримання встановлених кримінально-процесуальним законом вимог:

- 1) до змісту і форми схвалюваного рішення;
- 2) до порядку прийняття рішення (по підставах, суб'єктах, процедурі, термінах прийняття).

За змістом процесуальні рішення слідчого повинні бути обґрунтованими і мотивованими.

Обґрунтованість рішення тісно пов'язана із законністю. Обґрунтованість – один з аспектів законності, що має, проте, самостійне значення. Законним може бути тільки обґрунтоване рішення. Недопустимо зіставлення законності і доцільності. Разом з тим, можлива ситуація, коли рішення є формально законним, проте по суті порушує права та інтереси учасників процесу.

Слідчий зобов'язаний дотримуватися встановлених законом вимог до форми процесуального рішення. Недотримання форми процесуального рішення слід розглядати як порушення вимог кримінально-процесуального закону. Згідно із законом докази, одержані з порушенням закону, є недопустимими.

Гарантіями прав і інтересів осіб, що беруть участь в кримінальному процесі, виступають вказівки, що містяться в законі, на підставі прийняття конкретних процесуальних рішень.

Законом встановлений особливий порядок прийняття слідчим процесуальних рішень, що безпосередньо зачіпають, обмежують конституційні права і свободи осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. У цих випадках процесуальне рішення підлягає санкціонуванню прокурором і судом.

Слід відзначити, що питання про судовий контроль, що здійснюється на досудових стадіях, його форми є дискусійним.

У літературі висловлювалося побоювання, що наділення суду широкими контрольними повноваженнями у сфері досудового розслідування, включаючи право санкціонувати слідчі і процесуальні дії, пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод особи, призведе до змішування процесуальних функцій і може негативно позначитися на правосудді і досудовому слідстві. Слідчі втраять свою самостійність, виявляться зв'язаними в своїх діях рішеннями судових органів і не зможуть самостійно, відповідально здійснювати розслідування злочинів. Якщо судді втручатимуться в хід розслідування, фактично управлятимуть ним, вони втраять свою об'єктивність, і це негативно відобразиться на подальшому судовому розгляді. Те, що одні судді направлятимуть слідство, а інші будуть проводити судовий розгляд, не усуне залежність останніх від перших: загальнокорпоративні інтереси візьмуть верх, рішення суддів на стадії досудового розслідування зумовлятимуть вирок суду [3, с. 252; 4, с. 208–211].

Реалізація судом контрольних повноважень у сфері досудового розслідування не повинна призводити до змішування процесуальних функцій суду і прокуратури, органів розслідування. Завданням суду є здійснення правосуддя (вирішення справи).

14 грудня 2006 р. було внесено низку змін до КПК України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи. У ст. 236-8 йдеться про розгляд судом скарги на постанову про порушення справи і зазначається, що, розглядаючи скаргу на постанову про порушення справи, суд повинен перевіряти наявність приводів і підстав для винесення зазначеної постанови, законність джерел отримання даних, які стали підставою для винесення постанови про порушення справи, і не вправі розглядати ті питання, які вирішуються судом при розгляді справи по суті.

На закінчення відзначимо, що встановлена законом правова процедура повинна забезпечувати найбільш ефективно виконання призначення кримінального судочинства, що полягає в захисті прав і законних інтересів осіб і організацій, які потерпіли від злочинів, захисті особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод (ст. 2 КПК). У зв'язку з цим, робота з вдосконалення законодавства, безсумнівно, повинна продовжуватися. І одним з найбільш важливих її напрямів слід вважати подальший розвиток системи процесуальних гарантій прав і інтересів учасників кримінального судочинства та інших осіб на стадії досудового розслідування кримінальних справ.

Список літератури: 1. Бахин В.П., Карпов Н. С. Проблемы соотношения прав личности и методов борьбы с преступностью // Мат.-лы межд. научн. конф. Воронеж, 2002. См. также: Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). К., 2002. 2. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание). М., 1973. 3. Кокорев Л. Д. О некоторых принципиальных положениях УПК России // Служенье истине: Научное наследие Л. Д. Кокорева: Сб. статей. Воронеж. 1997. 4. Манівлець Е. С. Суд як гарант конституційних прав та свобод громадян при проведенні невідкладних слідчих дій // 36. наук. праць. Одеса, 2002. 5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Х., 2007.

Надійшла до редколегії 12.12.07

П. В. Олійник

ЗЕМЛЯ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Вчення про предмет злочину залишається одним з найбільш дискусійних питань у теорії кримінального права від часу його виникнення і дотепер. І в теорії, і в правозастосовній діяльності відсутня єдність поглядів щодо самого визначення предмета злочину, його місця у складі злочину, правового значення даної ознаки для кримінального права тощо. Однак спірність та складність вказаної проблеми не дозволяє залишати її поза увагою вчених та практиків.

Вирішенню проблем предмета злочину приділялася увага у роботах таких вчених, як В. К. Глістін, М. І. Загородніков, М. Й. Коржанський, С. Ф. Кравцов, В. М. Кудрявцев, Б. С. Нікіфоров, Г. П. Новосолов, М. І. Панов, В. Я. Тацій тощо.

Поряд із складнощами встановлення змісту та ознак предмета злочину одним з найбільш дискусійних залишається питання визнання нерухомості предметом злочинів проти власності. Значну увагу у своїх роботах цій проблемі приділяють О. І. Бойцов, Н. В. Вишнякова, Н. О. Лопашенко, М. В. Фролов, О. В. Хабаров. Її вирішення не тільки дозволяє з'ясувати сутність предмета злочинів проти власності, але й встановити критерії відмежування посягань на власність від суміжних злочинів (зокрема, злочинних порушень у сфері захисту довкілля).